

## Abstract

**Rhetorica** Scandinavica, ISBN 1397-0534

No 57, 2011, pp. 60–78

Publisher: Retorikförlaget AB

**Author** Christina Holst Færch, Aarhus University.

**Title** “A Particularly Perfumed Rhetoric. The Rhetoric of the Libel and Political Virtue in Eighteenth Century Denmark” [En særdeles parfumeret retorik. Smædeversets retorik og politisk dyd i 1700-tallets Danmark].

**Abstract** Manuscript libels against the clergy and the secular authorities circulated in Denmark in the first half of the eighteenth century and can be regarded as a comment on the dominant panegyric of the time. The analysis of the poem *A Peculiar Dream* (*Een Særdeles Drøm*) shows that the libels were often personally motivated. However, the attack on certain orthodox clergymen could be seen as a general attack on the powerful position of the orthodoxy – articulated among others by pietistic dissidents at the beginning of the eighteenth century. The libels often subverted the decorum of the tribute poetry. The analysis of the poem *A Perfumed Petition* (*Een Perfumeret Supplik*) shows how the panegyric rhetoric is parodied by presenting a low subject in a high style. The poem hereby points to the privileged status and virtue of the nobility as a delusion and strikes an attack on the institution of patronage as such. The essay seeks to show how the libels present the nobility’s and clergy’s lack of virtue as contrary to their traditional powerful position in society.

**Keywords** Eighteenth century, manuscript libels, political virtue, subversive rhetoric.



*Christina Holst Færch er ph.d.-stipendiat ved Nordisk Institut, Aarhus Universitet. Hun arbejder på afhandlingen "Utrykkelighed og enevælde. – Smædevers og erotisk lejlighedsdigtning i 1700-tallet med særligt henblik på Hans Nordrups forfatterskab".  
E-post: norchf@hum.au.dk*

Christina Holst Færch:

## En særdeles parfumeret retorik

### Smædeversets retorik og politisk dyd i 1700-tallets Danmark

Håndskriftcirkulerede smædevers mod den gejstlige og verdslige øvrighed blomstrede i Danmark i første halvdel af 1700-tallet og udgjorde et modspil til tidens mange hyldestdigte. Analysen af digtet *Een Særdeeles Drøm* viser, at smædeversene ofte var personligt motiverede. Digtets angreb mod navngivne ortodokse repræsentanter fik imidlertid en generel appel, fordi det kunne læses ind i et større angreb mod ortodoksiens magtposition, som bl.a. pietismen stod for i starten af 1700-tallet. Ofte forholdt smædeversene sig subversivt til barokkens krav om dekorum. Analysen af digtet *Een Perfumeret Supplik* viser, hvordan hylstedigtets retorik parodi-eres ved at forene den høje stil med et nedrigt emne. Digtet fremhæver samtidig adelens privilegerede status og dyd som blændværk og retter et angreb på patronatinstitutionen som sådan. Artiklen belyser, hvordan smædeversene gennem fremstillingen af gejstlighedens og adelens mangel på dyd anfægtede deres traditionelle magtposition i samfundet.

Doctrine sans Prudence.  
Pieté sans justice.  
Rigueur sans Moderation.  
Autorité sans Consideration.<sup>1</sup>

1 Digtet er citeret fra Statsbibliotekets håndskriftsamling, nr. 327, vers 29-32.





Citatet stammer fra smædeverset *Een Særdeeles Drøm Som Pasquinus drømte i een Skov i Sielland*, og oversat til dansk betyder det: ”Læresætning uden visdom. Fromhed uden retfærdighed. Strenghed uden mådehold. Autoritet uden betænkning”. Versene er en reformulering af de fire klassiske kardinaldyder, *prudentia, justitia, fortitudo* og *temperantia* – visdom, retfærdighed, mod og selvbeherskelse – hvor mod er udskiftet med betænkning.<sup>2</sup> Smædeverset er formodentlig skrevet mellem 1706-1710 af den kaldsløse cand.teol. Hans Nordrup (1681-1750), som under sin studietid ved Københavns Universitet fra 1700-1706 blandt andet stod anklaget for katholicisme og senere blev kendt som forfatter af en række harske smædevers over universitetets ledelse og de øverste gejstlige i København.<sup>3</sup> Det ovenstående citat er bemærkelsesværdigt, fordi det ikke – som det var almindeligt i smædeversene – fremhæver en række laster, men derimod eksplicit hævder, at magtens autoritet er betinget af visse dyder; nemlig visdom, retfærdighed, mådehold og betænkning. Citatet fungerer som et koncist og alvorligt motto midt i smædeversets ellers løsslupne satiriske fremstilling af magtens mænd. Smædeverset er altså ikke kun ren sladder-vorn underholdning; det retter en kritik mod de personer, der i kraft af deres samfundsmæssige position forvaltede landets lærdes skæbner.

Smædeverset var som genre forbudt og nævnes særskilt i *Danske Lov* fra 1683 (bog 6, kapitel 21, § 8). Genren har hidtil kun været sporadisk behandlet i dansk kontekst, og dens omfang, funktion og status har ikke tidligere været underlagt gennemgribende undersøgelse.<sup>4</sup> Det er heller ikke muligt at råde bod på disse mangler her. Derimod vil artiklen gennem analyser af udvalgte smædevers fra ca. 1700-1720 diskutere, hvordan anklagen om mangel på dyd hos adelen og dele af gejstligheden blev en måde at anfægte deres magtposition i samfundet. Her er det en pointe, at smædeversene angreb enkeltpersoner eller grupper, men at de kun med få undtagelser ikke angreb samfundsformen som sådan.

- 2 For eksempel formuleret af Cicero i *De inventione*, bog II, LIII, 159 (Harvard University Press 1960), 327.
- 3 Nordrup vedblev efter endt studietid at skrive smædevers over universitetets gejstlige. Se min artikel: ”Bisp Deichmann og den sorte pest. Om paskviller og smædevers i første halvdel af 1700-tallet”, *Lychnos* 2010, 137-146.
- 4 Hidtil har den danske indsats primært været editionsfilologisk i form af Erik Sønderholms udgivelse af Jacob Worms værker: Erik Sønderholm, *Jacob Worms skrifter I-III* (Munksgaard 1971). Niels Simonsen optrykker i antologien *Verdslig barok* (Borgen 1982) enkelte fragmenter af smædevers. Peer E. Sørensen nævner i bind 3 af *Dansk Litteraturhistorie* (Gyldendal 1984) og *Den barokke tekst* (Dansk lærerforening 1999) genren under såkaldt ”utrykkelige tekster” – dvs. tekster, der pga. af deres satiriske eller upassende indhold ikke kunne trykkes. I den nyeste *Dansk litteraturs historie* (Gyldendal 2006-2009) er Jacob Worms smædevers nævnt, men ikke problematiseret. Charlotte Appel omtaler kortfattet smædevers i sin disputats *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark* (København 2001) som et købstadsfænomen (kap. 9.2) – jf. G.L. Wad, *Fra Fyens Fortid*, bind II, 392-458. Henrik Horstbøll har undersøgt den pamflet-litteratur, der udkom efter Struensees ophævelse af censuren i 1770 (Henrik Horstbøll, ”Trykkefrihedens bogtrykkere og skribenter 1770-1773.” *Grafiana* (2001) og ”Bolle Willum Luxdorps samling af trykkefrihedens skrifter 1770-1773”, *Fund og Forskning i det Kongelige Biblioteks samlinger* 44 (2005)). Han medtager dog ikke den tidlige, håndskrevne smædeverslitteratur. Bent Blüdnikow har i *Sladder og satire. Københavnerliv i 1780'erne* (København 1988) behandlet en række af de satiriske tryk og smædevers, der udkom i 1780'erne.





## En særlig drøm

Smædeverset *Een Særdeeles Drøm Som Pasquinus drømte i een Skov i Sielland* er opdelt i syv dele eller ”masquer” og parodierer den i 1500- og 1600-tallet ved de europæiske hoffer populære maskeradegenre, som iscenesatte en hyldest af fyrsten i dramatiseret allegorisk form.<sup>5</sup> Titlen alluderer gennem navnet Pasquinus til Pasquino, der var en romersk skrædder fra 1500-tallet, som var kendt for sit vid. Efter Pasquinos død rejstes en mutileret statue, som man havde fundet under gulvet i hans bås. Statuen blev nu brugt til at opsætte satiriske skrifter, som kritiserede paven, gejstligheden og embedsmændene i Rom – den bruges i øvrigt stadig i dag til politiske kommentarer. Pasquino lagde siden navn til den personsatiriske genre *paskvinaden* eller *paskvillen*, som smædeverset også blev kaldt.<sup>6</sup> *Een Særdeeles Drøm* indskrifer sig dermed eksplicit i en bestemt satirisk tradition, der anonymt revsede den gejstlige og verdslige øvrighed. Digtet parodierer samtidig maskradens aristokratiske kultur ved at installere Pickelheringen, der var en fast nar-figur i 1600-tallets lavkomiske efterspil, i en central position i digtet.<sup>7</sup>

Pickelheringen optræder i *En Særdeeles Drøm* som den, der får handlingen til at skride frem ved at sætte sedler på ryggen af sine ofre. I 1600- og 1700-tallet var det almindeligt at opsætte paskviller på offentlige steder – herunder kirkedøren, børsen i København, offerets egen dør, skampæle og andre pejlemærker i byrummet.<sup>8</sup> Når Pickelheringen sætter sedler på sine ofre, sker en fordobling af forsædelsen i digtet, hvilket fungerer som en metapoetisk kommentar til digtets konkrete satiriske praksis. Ved at bruge sine ofre som opslagssted degraderer Pickelheringen dem fra mennesker til statuer – fra levende væsener til lemlæstet marmor – der er ude af stand til at bevæge eller forsvare sig. Paskvillens ofre må både konkret og overført ”lægge krop” til Pickelheringens anfægtelser.

Digtets udsigelse stammer imidlertid ikke direkte fra Pickelheringen, men fra et digterjeg der: ”engang i grønne Lunde/ Sad og Læsed i een Bog,/ Lidet efter faldt i Blunde/ Mine trette Øyne Laag” (vers 1-4). Stedet bestemmes som ”en Skov i Sielland” og er således konkret, men undviger samtidig nærmere fastsættelse. Digterjegets søvn fungerer ligesom stedet som en sløring af udsigelsen, hvilket peger på, at digtets ærinde er moralsk suspekt. Den amerikanske litterat Annabel Patterson mener, at den engelske renæssancelitteratur under pres fra censuren udviklede en

5 Stephen Orgel, *The Jonsonian Masque* (Cambridge, Massachusetts 1965), 5f.

6 Om Pasquino se Dustin H. Griffin, *Satire. A critical reintroduction* (The University Press of Kentucky 1994), 156; Peter Burke, *The historical Anthropology of Early Modern Italy* (New York, Cambridge, Melbourne 1987), 100, 104, 109.

7 Hougaard m.fl., *Dansk litteraturhistorie*, bind 3 (Gyldendal 1984), 209-218.

8 Adam Fox, *Oral and Literate Culture in England 1500-1700* (Oxford 2000), 301, 313; Bellamy Alastair, ”Libels in Action: Ritual, Subversion and the English Literary Underground, 1603-1642”, i *Politics of the Excluded, c. 1500-1850*, red. Tim Harris, (Palgrave 2001), 114; Karin Sennefelt, ”Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smädeskrifter”, *Scandia* 73:1 (2008), 31; Thomas Cogswell, ”Underground Verse and the Transformation of Early Stuart Political Culture” i *Cultural Politics in Early Modern England. Essays presented to David Underdown*, red. Susan D. Asmussen m.fl. (Manchester og New York 1995), 277; Annie Mattsson *Kommediant och riksförräddare* (Uppsala 2010), 15; Eiler Nystrom (udg.), *Luxdorphs dagböger*, bind 1 (København 1915-30), 439.





slags kodet eller sløret kommunikation, når den kommenterede statsfølsomme emner. Hun mener, at myndighederne ofte var villige til at vende det blinde øje til, såfremt digterne benyttede disse sløringsstrategier. Det betød, at genrer med en øget grad af fikcionalisering var bedre end andre til at fremføre kritik – for eksempel egnede dramaet sig bedre end brevgenren. Satiren var ifølge Patterson en sikker genre, så længe den ikke var trykt.<sup>9</sup> Smædevers var derimod i kraft af sin referentielle karakter og nære anknævnelse til virkelige personer og begivenheder en farlig genre. Selvom Nordrups digt cirkulerede anonymt i håndskrift, tager digteren ikke desto mindre sine forholdsregler: Det under træet sovende digterjæg, den naragtige Pickelhering og opdelingen i ”masquer” øger digtets grad af fikcionalisering og skygger koket for realiteterne og kritikken. Imidlertid er sløret tyndt, og selvom digtet slår over i fransk eller tysk, når kritikken formuleres mest direkte, er den generelle tone så grov, at læseren aldrig er i tvivl om digtets ærinde.

Hver af de syv masker i digtet er tilegnet en øvrighedsperson hvis identitet antydes gennem (slet skjulte) ordspil og allusioner: biskop over Sjælland Henrik Bornemann (1646-1710), de teologiske professorer Hans Wandal (1656-1710), Hans Bartholin (1665-1739) og Hans Stenbuch (1664-1740), professor i græsk Poul Vinding (1658-1712), professor i hebraisk og efter Bornemann biskop over Sjælland Christen Worm (1672-1737) samt politimesteren i København, den verdensberømte astronom Ole Rømer (1644-1710). Smædeverset angår altså dele af den øverste gejstlige og verdslige øvrighed, der sad i Universitetets Konsistorium, da Nordrup stod anklaget for katolicisme. Digtet udspringer altså af Nordrups personlige forhold, men kan samtidig læses som udtryk for en bredere funderet konflikt mellem grupperinger inden for gejstligheden. Bornemann, Wandal, Bartholin, Worm og Stenbuch var kendt som nidkære ortodokse gejstlige, som stod i opposition til de pietistiske bevægelser, der fandtes i København omkring 1700. Ved Frederik 4.s tronbestigelse i 1699 blev ortodoksiens position udfordret, idet pietismen – særligt gennem dronning Louises indflydelse – begyndte at gøre sig gældende.<sup>10</sup> Særligt kritiserede pietisterne i skarpe vendinger de stridbare og ”verdslige” præster.<sup>11</sup>

Selvom *Een Særdeles Drøm* ikke artikulerer noget tilhørsforhold til pietismen, istemmer det ikke desto mindre kritikken. Centralt for digtets anklager står manglen på retfærdighed, ligesom manglen på *moderation* – eller selvbeherskelse – spiller en vigtig rolle. Øvrighedspersonerne hengiver sig til laster som frådseri, utugt, drukenskab, vrede, hovmod, dårlige manerer, voldelig adfærd og tyvagtighed, hvilket tangerer de syv kristne dødssynder.<sup>12</sup> De fremhævede laster er alle udtryk for umådeholden adfærd, der i dødssyndernes logik leder til forglemmelsen af Gud. Om Hans Wandal, der var rektor for Universitetet fra 1706-08 hedder det:

9 Annabel Patterson, *The Hermeneutics of Censorship* (Wisconsin 1984), 18-19, 99ff.

10 J.L. Balling og P.G. Lindhardt, *Den nordiske kirkes historie* (København 1979 (opr. 1945)), 144f.

11 Johannes Pedersen, *Fra Brydningen mellem orthodoxi og pietisme* (København 1945), bind 1, 90.

12 Dødssynderne findes bl.a. opregnet hos Kurt Johannesson, *Retorik eller konsten att övertyga* (Norstedts 1998), 104.





”Atter kom der, som en *Pave*  
 Brøstendes [adfærd der røber forfængelighed og stolthed] Blandt andre  
 Frem [...]  
*Slaperment* [frådseri og sviren] ieg mig forfærder  
 For dend Høyærværdig Bull, [tyr eller bølle]  
 For hands røstende Gebærder [bevægelser el. fagter]  
 Kryber hver een Klerck i Hull.  
 Hvert et Øye paa Ham Funckled  
 Ret som udi Brand det stod  
 Dog til Løcke var fordunckled  
 Lidet udaf Viindrue Blod.  
 Icke een saa Kostbar *Masque*  
 Fandtes i det heele Laug; [lag]  
 Thi Hand eene Kunde Braske [prale]  
 Med Iueler [juveler] alle slaug, [slags]  
 Og særdeeles [særligt] var hand ziiret  
 Med Rubiner tusind Tall  
 Næsen blaae var *amaleret* [emaljeret]  
 Gid den var ickun til Fall.”

Ved at henvise til Wandal som en pave indlejrer digtet en spidsfindig sammenkobling af Wandal og katolicismen. Gennem fremhævelsen af øvrighedens blasfemiske opførsel hævder digteren således sin egen gudsfrygt. Mest radikalt kan lasterne afkodes i et fysisk register, hvor de gejstlige personers liderlighed igen og igen bliver et tegn på, at fysisk exces er lig med moralsk fordærv:

”At Du oven til paserer  
 Som een høiærværdig Præst  
 Og Du neden til agerer  
 Som een *Cavalleer* til Hæst.  
 Uden til dit Bæst med Fløyel  
 Er galant stafferet ud  
 Jnden til Du est een Flegel [slyngel]  
 Knap Du veed De Tie Guds Bud.  
 Lærde *Rabbi*, god *Ebræer* [hebræer]  
 Dit *Kadosch* [en jødisk bøn] Du snøvler i  
 Ack hvor deylig var du heller  
 Om i Panden stod et  $\pi$ <sup>13</sup>

Ovenstående citatet angår Hans Bartholin, der var med til at føre retssagen mod Nordrup og desuden var en indædt modstander af pietismen.<sup>14</sup> Digtet fremhæver

13 Citeret fra Statsbibliotekets håndskriftsamling, nr. 327.

14 Bartholin skrev i 1731: ”Kort Undervisning om en Del Pietisters Vildfarelser”, som dog aldrig blev udgivet (Det Kongelige Bibliotek i København (herefter KB), GKS 1495, 4<sup>o</sup>). Se Frederik Nielsen ”Hans Bartholin” i *Dansk Biografisk Lexikon*, udg. Bricka (København 1887), bind 1, 561-562.





Bartholin som en ”verdslig præst” og påpeger, at der er forskel på ydre tegn på succes og indre dyd. Udadtil ligner han en ærværdig gejstlig, men under ”masken” opfører han sig som en liderlig kavaler. Afskriften anfører i en note til tegnet  $\pi$ : ”Horens Tegn paa det grædske Sprog  $\pi$ ”, og Bartholin ”brændemærkes” således i bogstavelig forstand med utugtens mærke. Mens Bartholin selv som jøde fremstilles som helt igennem uduelig, er ugudeligheden et gennemgående træk ved øvrigheden: Wandal tilbeder således den hedenske gud Baal, Rømer er ateist – og Worm ”ein gotloss *Bethels* Jung”.

Hvor hyldestdigtets traditionelle opgave var at overvinde menneskets timelighed ved at ophøje sit emne til *exemplum* for eftertiden, sker det modsatte i smædeverset: Universitetets professorers og Rømers hengivelse til selvisk materialisme fremstilles som uforenelig med personernes position som moralske forbilleder:

”Ein Hirte welcher sich, und nicht  
Der Heerde Pflēget  
Ein Priester, der sich stetz mit  
Weltlicher Dinge Trāget,  
Ein Ertz und falsher Fuchs, der  
Nicht aus rauben Kann  
Hat sich aus Heylichkeit ein  
Schaft-Kleid angethan”<sup>15</sup>

Smædeverset påpeger altså, at gudsfrygt, selvbeherskelse og retfærdighed er nødvendige dyder for den gejstlige såvel som verdslige øvrighed. Trods angrebene mod nogle af samfundets vigtigste magtpersoner markerer smædeverset dog ikke en samfundsundergravende tendens, men derimod en konservativ: det er gennem revselsen af enkeltpersoner, at øvrighedens moral skal genrejses. Kritikken retter sig mod konkrete navngivne personer – både på grund af deres personlige udestående med digteren og deres samfundsmæssige position som moralske forbilleder. Der er derimod ingen ideologisk kritik i smædeverset. Kritikken kommer fra et moralsk udgangspunkt, hvor fortabelsen i verdslige fristelser – hvad enten det er rigdom, liderlighed eller magtbegær – skygger for fromhed og mådehold. Idealet er i smædeverset negativt defineret ved fremstillingen af øvrighedspersonernes umådeholdne hengivelse til verdslige goder. Dermed afvises den klassiske forestilling om, at jordisk rigdom og rang er et tegn på dyd.<sup>16</sup>

Nordrup, der efterhånden selv havde fået skabt sig et ry som en ”liderlig Person, en Spiller og en Drikkebroder”, havde efter at være blevet uddannet teologisk kandidat svært ved at skaffe sig et kald.<sup>17</sup> Ville man have et kald, måtte man enten have penge eller et godt patronatforhold i ærmet, og Nordrup havde ingen af delene.

15 Citeret fra Statsbibliotekets håndskriftsamling, nr. 327 og frit oversat til dansk: En hyrde der ikke plejer hjorden. En præst der altid omgås verdslige ting. En bedrager og falsk ræv, som ikke kan udplyndre, har af hellighed taget arbejdstøjet på.

16 Se for eksempel Janne Lindqvist, *Dygdens förvandligar. Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780* (Uppsala 2002), 55.

17 W.C. Werlauff, *Holbergiana* (København 1855), 74.





Under alle omstændigheder blev man ofte tvunget til at gifte sig med enken i kaldet eller med patronens aflagte elskerinde. I *Een Særdeles Drøm* tages afstand fra denne praksis og kritikken af øvrighedens moral er tæt forbundet med deres accept af denne praksis:

”At De Præster ere Oxer  
 Ikke undrer ieg at Høre:  
 Thi mand ærlig dem baluxer [narrer]  
 Med et Kald og tvende Horn. [hanrejhorn]  
 Hæsten følger gjerne Grimen  
 Præste-Kald een skidete *Fots*, [kvindens kønsdele]  
 Kand Det sig da ikke rime  
 Hun een *Fots* og Hand een *Bos*. [stodder]”

### Smædeversets politiske dimension

Den internationale forskning har inden for de seneste årtier indskrevet de franske, engelske og svenske smædevers som et led i 1600- og 1700-tallets popularisering eller ”borgerliggørelse” af den politiske kultur. Smædeversene læses her som en slags folkelig sladdervorn nyhedslitteratur og/eller som politisk kommunikation, hvor holdninger, der ellers var strafbare, fandt et offentligt udtryk.<sup>18</sup> Smædeversene knyttes ofte direkte eller indirekte sammen med politiske kriser.<sup>19</sup>

Smædeverset har dog tilsyneladende en lidt anderledes status i dansk sammenhæng. I starten af 1700-tallet i Danmark var det en udbredt genre, som i lærde kredse cirkulerede i håndskrift uden om censuren.<sup>20</sup> Trods smædeversets suspekter karakter og dårlige ry blev de læst, samlet og cirkuleret af såvel adelige som gejstlige, præster og embedsmænd.<sup>21</sup> Det gør det svært at tale om gejstligheden eller embeds-

- 18 Se Robert Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (New York 1996); Christian Jouhaud, *Mazarinades: la Fronde des mots* (Paris 1985); Harold Love, *English Clandestine Satire 1660-1702* (Oxford 2004); Fox, *Oral and Literate Culture*; Bellany, Alastair ”Libels in Action”; Cogswell ”Underground verse and the transformation of early Stuart political culture”; Pauline Croft, ”The Reputation of Robert Cecil: Libels, Political Opinion and Popular Awareness,” *Transactions of the Royal Historical Society* (1991); Arthur F. Marotti, *Manuscript, Print, and the English Renaissance Lyric*, (London, Cornell University Press. 1995) og Sennefelt, ”Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smädeskrifter”. Flere refererer til Habermas’ forestilling om den borgerlige politiske dannelse gennem litteraturen. Se Sennefelt, note 6, Darnton, 172.
- 19 Særligt hos Sennefelt, ”Gatans medborgare”, 33; Lynn Hunt (red.), *The Invention of pornography* (New York 1993), 10; Mattsson, *Kommediant och riksförrådare*, 37, 67ff.
- 20 Eftersom der ikke er nogen, der har undersøgt smædeversenes omfang kvantitativt i dansk sammenhæng kan dette synes som lidt af en påstand. Ikke desto mindre er både Jacob Worms og Nordrups forfatterskaber overleveret i så mange afskrifter, at genren ikke kan anses for at være perifer (for Worms vedkommende ca. 6200 sider – for Nordrup ca. 2300). Forbud mod smædevers bliver desuden gentaget i forordninger i både 1564, 1570, 1661, 1679, 1689, 1691, 1701, 1716 og 1740, hvilket viser intensiveringen af ”problemet” mod slutningen af 1600-tallet og starten af 1700-tallet.
- 21 Holberg kategoriserer smædeskrifterne som ”utilladelige satirer”, fordi de retter sig mod





standen som homogen gruppe med en bestemt holdning. Derimod er smædeversene udtryk for, at der internt i de lærde stænder fandtes forskellige fraktioner, hvis sympatier og loyaliteter bl.a. blev skabt af patronatforhold eller mangel på samme.

Det er derfor interessant, hvem der skrev smædeversene. Mange smædeskrifter cirkulerede anonymt, mens andre typisk blev tilskrevet en lille kreds af kendte paskvillanter.<sup>22</sup> I slutningen af 1600- og begyndelsen af 1700-tallet dominerede præstestanden den digteriske produktion, selvom embedsstanden særligt efter 1700 også begyndte at gøre sig gældende.<sup>23</sup> Nogle af tidens mest afskrevne og mest radikale smædeversdigtere var præsten Jacob Worm (1642-93) og Hans Nordrup (1681-1750).<sup>24</sup> Deres baggrund var luthersk ortodoks, og deres digteriske produktion ligeledes forankret i et kristent verdenssyn. Smædeversene tematiserede derfor primært præstestandens vilkår. En politisk diskussion af borgerlige rettigheder var i modsætning til i Sverige, Frankrig og England endnu ikke aktuel. Betingelserne for spredningen af den samtidige europæiske borgerlige litteratur og tænkning var dårlige i det enevældige samfund, og Nordrups og Worms smædevers kan derfor ikke – hvad for eksempel Sennefelts forskning i de svenske smædevers fra frihedstiden peger på – indfældes i en oplysningsdiskurs om borgerskabets politiske rettigheder.<sup>25</sup> Det problematiske var i dansk kontekst i 1700-tallets første årtier ikke enevælden eller statskirken, men derimod patronatinstitutionen, der gjorde alle, der ville have et embede eller et præstekald afhængige af enten økonomisk formåen eller personlige forhold til en indflydelsesrig og gavmild mæcen.

navngivne personer og ikke sigtede mod generelle forhold. Holberg, *Moralske Tanker* (København 1859), libr.1, epigram 160, 172f. Af Frederik 4. karakteriseres smædeversene som ”æreskiændende” (27. nov. 1716, Oluf Nielsen, *Kjøbenhavns Diplomatarium* (København 1887), VIII, 402). Selvom langt fra alle håndskrifter indeholder oplysninger om ejerforhold, kan man konstatere, at folk som statsmand Otto Thott (1703-1785), gehejmeråd B.W. Luxdorph (1716-1788), landsdommer Christian Helverskov (1655-1733), oversekretær i Danske Kancelli Frederik Rostgaard (1671-1745), kongelig arkitekt Laurids de Thura (1706-59) og hofmand Johan Bülow (1751-1828) samlede håndskrifter med smædevers. Dertil findes smædevers i håndskriftsamlinger, der har tilhørt almindelige præster – for eksempel sognepræst i Munke-Bjergby Niels Jensen Albek (1728-83) eller domkirkepræst og salmedigter Søren Jonæsen (1656-1717). Smædeversene findes yderligere i en række adelige samlinger – for eksempel i håndskrifter doneret til KB af den ledreborgske og lützowske slægt. Sennefelt konstaterer, at svenske smædevers udsprang fra aristokratiet og sivede nedad i standssamfundet. Derfor afviser hun at tale om smædeverset som en elitær eller folkelig form (Sennefelt, ”Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihedstidens smædeskrifter,” 30). I Danmark tyder alt dog på, at de her omtalte smædevers blev læst i alle lag over præste- og officerstanden, men de blev tilsyneladende ikke reproduceret som skillingsviser.

- 22 Både Jacob Worm, Matthias Worm, Hans Nordrup, Christian Rose og Villum Worm blev tillagt smædevers, de ikke selv havde skrevet. En grundigere udredning af tilskrivningsforholdene ligger dog ud over denne artikels formål.
- 23 Hougaard, m.fl., *Dansk litteraturhistorie*, bind 3, 366.
- 24 Simonsen, *Verdslig barok*, 67, 209. Mindre afskrevne paskvillanter var for eksempel studiosus Christian Rose (?-1711), provst Morten Reenberg (1660-1736) og hofretsassessor Villum Worm (1658-1737), men størstedelen af digtene cirkulerede anonymt.
- 25 Johan Fjord Jensen, ”Den aristokratiske dannelseskultur” i *Dansk litteraturhistorie*, bind 4, red. J.F. Jensen m.fl. (København 1984), 210f.





I Worms og Nordrups vers rettes skarpe angreb mod både den religiøse og verdslige øvrighed, som bl.a. kritiseredes for at være korrump og for at korrumpere præsternes moral ved at betinge bl.a. præsteudnævnelser af pengegaver eller arrangerede ægteskaber.<sup>26</sup> Særligt efter Jacob Worms satirer og paskviller mod folk som rigskansler Peder Griffenfeld og biskop Hans Bagger i 1670'erne lader det til, at smædeverset som genre oplevede en popularitetsbølge. Jacob Worm overskred dog grænsen for, hvad man kunne acceptere, da han i *Jeroboams afgudsbilleder* også gik til angreb på kongens sædelighed. Han skrev, at "[d]et anses dog ikke for fyrsten værdigt at liste sig bort fra kirken til bordellet", og udstillede dermed ikke blot kongen som liderlig, men også som ugudelig.<sup>27</sup> Worm blev fældet af en censursag, som samtidig nok medvirkede til at gøre forfatterskabet udødeligt. Med sin dødsdom, som senere blev omstødt til landsforvisning, blev Worm en af de ubetinget mest populære digtere i 1600- og 1700-tallet, hvis man skal dømme ud fra afskrifthyppigheden i håndskrifterne.<sup>28</sup> Worms smædevers var en radikaliserings af genren, og herefter var vejen banet for en forsmædelse af magtens øverste som de mest korrumpere – også selvom det blev klart, hvad det kunne koste. Hans Nordrup blev Worms satiriske arvtager, men han gik i modsætning til Worm ikke så langt som til at angribe kongen direkte. Smædeversenes anfægtelse af øvrighedens dyd og patronatinstitutionens indretning har formentlig gjort det let for især uformuende studenter og præster med karriereambitioner at identificere sig med smædeversenes indignation.

Både inden for kirken og den verdslige administration havde ortodoksien efter enevældens indførelse en stærk magtposition og førte en streng konfessionel linje, hvor alle religiøse fortolkningsmæssige spørgsmål blev afgjort autoritativt. Det gav basis for mange interne stridsspørgsmål og kampe om Sjællands bispesæde – bl.a. mellem Wandal og Bornemann, Bartholin og Worm.<sup>29</sup> Pietismens anslag i begyndelsen af 1700-tallet betød samtidig, at der blev åbnet op for alternative udlægninger af skriften end ortodoksiens. Når *Een særdeles Drøm* derfor angriber ortodoksiens repræsentanter som liderlige og korrupte, handler det ikke kun om, at personernes private dyd var skadelig for deres offentlige funktion, men også om en udfordring af disse personers særlige autoritet til at definere "sandheden". Smædeverset viser, at magtelitens påståede dyd var til forhandling, og at sandheden ikke kunne dikteres fra oven. Smædeversene fra 1700-tallets første årtier kan ikke knyttes sammen med nogen egentlig politisk krise, men derimod med et skift i ortodoksiens magtposition som følge af interne stridigheder og ydre pres fra pietismen. Nordrup artikulerer imidlertid ikke nogen særlig sympati for pietisterne, som han i et andet digt

26 Om præstestandens vilkår se Charlotte Appel og Morten Fink-Jensen, *Når det regner på præsten* (Forlaget Hovedland 2009), særligt kapitel 8, 312-342.

27 Sønderholm, *Jacob Worms skrifter*, bind 1, 209.

28 Se herom Sønderholm, *Jacob Worm. En politisk satiriker i det 17. århundrede* (Munksgaard 1971).

29 A. Jantzen, "Hans Wandal" i *Dansk Biografisk Lexikon*, bind xviii, udg. Bricka (København 1904), 248-249; S.M. Gjellerup, "Christen Worm" i *Dansk Biografisk Lexikon*, bind xix, udg. Bricka (København 1905), 178.





beskriver som vanskabte og underlige dyr. Hans angreb er personligt motiverede, men ikke tilfældige idet de falder på nogle af de mest konforme ortodokse gejstlige.<sup>30</sup> Selvom læserne ikke nødvendigvis sympatiserede med digtenes holdninger, indikerer afskrifthyppigheden af Nordrups smædevers ikke desto mindre, at de skabte identifikation i en større gruppe.

Diskussionen om ”politisk medborgerskab” i en bredere befolkningsgruppe, som Sennefelt identificerer i svenske smædevers under frihedstiden, er i dansk kontekst ikke eksplicit, men ligger snarere som en uartikuleret og latent konsekvens af smædeversenes kritik af dele af magteliten.<sup>31</sup> Smædevers sætter indtil midten af 1700-tallet i Danmark spørgsmålstegn ved patronatinstitutionens gavnlighed for samfundet og ved visse øvrighedspersoners dyd, men stiller ingen krav om politisk medindflydelse. Digterne betvivler ikke enevældens berettigelse, men anfægter derimod grupper af de personer, der forvalter den ud fra et moralsk standpunkt.<sup>32</sup> Det betyder, at smædeversdigterne sjældent i starten af 1700-tallet artikulerede et (politisk funderet) alternativ til ortodoksien eller enevælden, hvorfor kritikken netop kom til udtryk som personlige angreb. Artiklens indledende citat viser, at hvis autoriteten skal accepteres som legitim, forventedes øvrighedspersonerne at udvise en bestemt dydig adfærd: ”Politisk auktoritet var alltså en moralisk fråga”, skriver Sennefelt.<sup>33</sup>

## Hyldestens og forsmædelsens retorik

Barokdigtningens panegyriske tradition var funderet på en bestræbelse på at skabe en kunstdigtning på dansk efter europæisk og klassisk forbillede. Aristoteles, Cicero og Quintilian er her forbilleder. Denne bestræbelse strækker sig ind i den dadlende digtning, der tilsyneladende er underlagt de samme retoriske forbilleder og krav.<sup>34</sup> Dermed forholder hyldestdigtningen og den dadlende digtning sig begge til princippet om decorum og kravet om, at form og indhold skal spejle hinanden. Men hvor hyldestdigtningen udstyrer et heroisk indhold med en tilsvarende ophøjet stil, forener smædeversene ofte en høj stil med et nedrigt indhold. Dermed bliver smædeversene en parodi over hyldestgenren, idet uoverensstemmelsen mellem form og indhold markerer et satirisk forhold til decorum. Hyldestdigtets retorik er derfor afgørende for at forstå den subversive retorik i det barokke smædevers.

Aristoteles identificerer i *Retorikken* tre typer af taler: politiske taler, juridiske

30 Karakteristikken af pietisterne findes i et salvingsdigt, som Nordrup skrev til Frederik 5.s salving i 1747 (KB, NKS 1113b, 4<sup>o</sup>).

31 Sennefelt, ”Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smæde-skrifter,” 29.

32 En enkelt undtagelse er Jacob Worms traktat *Jeroboams Afgudsbilleder*, hvor han i 12. tese fremhæver enevældens indførelse som et kup. Det er dog et enestående tilfælde som ikke i den lærde håndskriftdigtning finder et sidestykke før efter 1770.

33 Sennefelt ”Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smæde-skrifter,” 32.

34 Om barokdigtningen efter europæisk mønster se Eira Storstein og Peer E. Sørensen, *Den barokke tekst* (Viborg 1999) og Erik A. Nielsen, *Thomas Kingo. Barok, enevælde, kristendom* (Gyldendal 2010), 35, 57ff.





taler og lejlighedsdigtningen.<sup>35</sup> Dyden er det primære emne for lejlighedsdigtningen, fordi talen enten skal rose eller dadle sit objekt. Ifølge Aristoteles er den dadlende tale tæt forbundet med den rosende tale, fordi dyder og lyder er hinandens modsætninger. Når talen er fordømmende, siger Quintilian, gælder de samme regler som i hyldestdigtningen, men med omvendt fortegn.<sup>36</sup> Aristoteles skiller rosen og dadlen ad, men Quintilian anfører, at mens for eksempel en beskeden herkomst for nogen tjener til deres pris, kan det samme forhold for en anden fremhæve deres fejl.<sup>37</sup>

Den græske retoriker Theon (1. årh. e.Kr.) anbefaler en række temaer eller dyder, der egner sig for hyldesten. Bl.a. omfatter disse ædel herkomst, omgivelser, personlige fordele, kropslige fortrin og åndelige fortrin, hvoraf sidstnævnte bl.a. omfatter visdom, mådehold, mod, retfærdighed, fromhed, men også medfølelse, godhed og interesser for samfundsfællesskabet.<sup>38</sup> Renæssancens poetikhåndbøger sammenfatter de klassiske dyder i en simpel model for hyldestdigtet: *genus – institutio – actiones* (herkomst, opvækst, gerninger). Denne formel gør sig stadig gældende i 1700-tallet.<sup>39</sup>

## Lejlighedsdigtningens dyd

Barokkens hyldestdigtning var ofte bundet til samfundets institutioner og fungerede på den ene side som iscenesættelse af magteliten og på den anden som et kommunikationsmiddel, hvor digteren kunne gøre opmærksom på sig selv.<sup>40</sup> Hylstedigtet til mæenen blev særligt vigtigt under enevælden, hvor den personlige relation både for adelen og for de lavere rangklasser var afgørende for karrieremulighederne. Hylstedigtet og supplikkerne blev her en måde at fremhæve adressaten som et *exemplum*. At dyden i perioden var afgørende i politisk og kulturel sammenhæng er tidligere blevet påvist.<sup>41</sup> Den svenske mentalitetshistoriker Peter Englund hævder, at aristokratiet fra 1600-tallets midte følte sig udfordret af nye fremadstormende klasser – bl.a. købmandsstanden – og dyden blev derfor en måde at hævde en særlig kvalitet for sin stand. Den tyske historiker Wolfram Mauser fremskriver dyden som en særlig adelig egenskab.<sup>42</sup> Joseph Leighton uddyber:

35 Aristoteles, *Retorikken*, bog A, III, 3 (Museum Tusulanum 1983), 42.

36 Quintilian, *Institutionis Oratoriae*, bog III, VII, 16-25.

37 *Ibid.*, bog III, VII, 29-24.

38 Jennifer Wright, *Abandoned to lust: Sexual slander and ancient Christianity* (Columbia University Press 2006), 20-21.

39 Lindqvist, *Dygdens förvandling*, 122.

40 *Ibid.*, 13.

41 Se Linton, Marissa, *The Politics of Virtue in Enlightenment France* (Palgrave 2001), 1-2, Lindqvist, *Dygdens förvandling*, 18.

42 Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhälle under stormaktstiden* (Stockholm, Uppsala 1987), 88-89; Wolfram Mauser, *Dichtung, Religion und Gesellschaft im 17. Jahrhundert. Die 'Sonnete' des Andreas Gryphius* (München 1976), 242, 248-250; Lindqvist, *Dygdens förvandling*, 23; Hougaard m.fl., *Dansk litteraturhistorie*, bind 3, 187.





”[...] that occasional poetry holds fast perhaps more clearly than any other form of literature the social values and ethical standards of its day, and that occasional poetry itself, both as a social ritual and also as an integral part of the education system of the day, plays a vital part in establishing and consolidating these values.”<sup>43</sup>

Leightons pointe er, at lejlighedsdigtningen – og hyldestdigtningen i særdeleshed – kan læses som et katalog over standsbestemte dyder i den enevældige kultur. Det er imidlertid interessant, at smædeversene ofte bekræfter disse dyder, men gør det ved hjælp af en subversiv retorik, hvor dem, der i hyldestdigtningen fremhæves som forbilleder, i stedet fremhæves som lasternes eksempel.

Idéerne om politisk dyd var i 1700-tallet grundlæggende funderet på et klassisk dydsbegreb. Kurt Johannesson fremhæver tre grundlæggende egenskaber ved den klassiske dyd: Dyden er en aktiv egenskab, hvor handlingen og ikke tanken tæller. Dernæst er dyden en færdighed, hvilket betyder, at den kan opøves, og endelig skal dyden gavne mennesket, men også samfundet som sådan. Dyden fører så til *eudaimonia* – den højeste menneskelige lykke – hvilket bl.a. kommer til udtryk i jordisk fremgang. Det klassiske dydsbegreb betyder derfor, at de dygtige og fremgangsrigte også må være dydige.<sup>44</sup> Med Oplysningen får det klassiske dydsbegreb dog nye implikationer. Sennefelt anfører, at politisk dyd i den svenske frihedstid medførte en principiel ret til at deltage i det politiske liv og dermed til politiske rettigheder. Dermed udfordredes tanken om, at dyden var standsfunktionel og per definition knyttede sig til den adelige og gejstlige stand.<sup>45</sup> Oplysningen var endnu ikke slået an i Danmark i 1700-tallets første årtier, men Worms og Nordrups smædevers fra 1670'erne og 1700-10'erne viser, at man allerede her afviste tanken om øvrigheden som dydig per definition.

Enevældens hyldestdigtning og smædevers er på den ene side forankret i det klassiske dydsbegreb og på den anden side i en luthersk lovetik, hvor en central antagelse er, at der mellem menneskene hersker et naturligt hierarki i tre hellige ”stater”: den gejstlige og den verdslige øvrighed samt husstanden. Det gejstlige regimente var opdelt i henholdsvis biskopper, præster og menighed, det verdslige i øvrighed og undersætter, mens husstanden forenklet set kan opdeles i husfader og husfolk. Det centrale i den lutherske etik er, at frelsen ikke kan opnås gennem gode gerninger, og derfor bliver dyderne i princippet uinteressante.<sup>46</sup> I den lutherske etik taler man snarere om pligter eller love, hvor de vigtigste pligter er guds frygten og næstekærligheden. Det gør til forskel fra den klassiske dydslære egennyttige handlinger suspekter. Fordi menneskets jordiske kald er gudgivet, må man i stedet acceptere sin livssituation og arbejde flittigt uden at kny.<sup>47</sup> Når smædeversdigterne i 1700-

43 Citeret fra Lindqvist, *Dygdens förvandling*, 23.

44 Kurt Johannesson, ”Om furstars och aristokraters dygder. Reflexioner kring Johannes Schefferus Memorabilia” i *1600-talets ansikte*, red. Sten Åke Nilsson og Margareta Ramsay (Lund 1997), 311; Lindqvist, *Dygdens förvandling*, 54, 60-61.

45 Sennefelt, ”Gatans medborgare”, 32.

46 Lindqvist, *Dygdens förvandling*, 68.

47 Ibid., 70f, 117-118; Anders Jørgensen, ”Kirketugt og folketugt” i *Dansk litteraturhistorie*, bind 2, red. Peter Brask m.fl., 181f.





tallet altså anfægter samfundselitens dyd, stilles der således ikke blot spørgsmålstegn ved enkeltpersoners politiske habilitet, men de udfordrer samtidig forholdet mellem samfundets hierarkier.

## En parfumeret Supplique

Et eksempel på en paskvil, der anfægter, at dyden skulle være en særlig adelig kvalitet, er *En Parfumeret Supplik til een stoer Herre Lort*, som formentlig er skrevet omkring 1717.<sup>48</sup> Smædeverset er angiveligt ”Giort af Claus Klinchenscheiser” [dørhåndtagsskider?] – altså i dobbelt forstand ’skrevet af’ og ’udskidt af’ klienten. Navnet er åbenlyst fiktivt, og enkelte kilder tilskriver digtet Hans Nordrup, selvom det oftest cirkulerer anonymt.<sup>49</sup> Paskvillen tematiserer en række moralske excesser i form af kropslige overskridelser, som her ikke – som i *Een Særdeeles Drøm* – hænger sammen med liderlighed, men derimod med ekskrementale udsondringer. Ifølge Bakhtin er det fækale dog forbundet med det seksuelle i en subversiv og humoristisk kraft: Det ekskrementale tjener både til at pille det overpotenserede ned og til at fremkalde latter.<sup>50</sup> I digtet bruges det subversive potentiale til at omstøde magtforholdet mellem klient og patron.

*En Parfumeret Supplik til een stoer Herre Lort* er skrevet på aleksandrinere og demonstrerer allerede i titlen smædeversets subversive forhold til den panegyriske digtningens besyngelse af sit emne. Her er læseren ikke et øjeblik i tvivl om, at der trods den lovede vellugtende lovprisning i stedet er tale om en fækal forsmædelse af patronen. At smædeverset henvender sig til en adelsmand antydes med ordspillet på lort, hvor tvetydigheden i og udtalen af det engelske *lord* og det danske *lort* (eller jyske ”lård”) skaber en plat, men virksom analogi mellem adelsmand og skidt.<sup>51</sup> I smædeverset vendes det klassiske dydsbegreb på hovedet, idet det påstås, at en mands formue, herkomst og sociale status er et tegn på hans dårlige karakter:

”Teg veed din hr. *Papa* har stor *Credit* til Hofve  
 Og har forpligtet sig paa ærlig troe og love  
 At vilde hielpe mig, mens Ach hand hialp saa lit  
 Forlad mig Fromme Lort, din Faders ord er skit, [...]  
 Byrd gielder meer end dyd, Lort meer end Lærdom nøtter

48 KB, NKS 923, 8<sup>o</sup> daterer digtet til 30. december 1717. Digtet henviser endvidere til assessor Svend Kragh, som stod for renovationen i København omkring samme tidspunkt (se O. Nielsen, *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid*, 68).

49 Nordrups navn findes på to ud af 23 afskrifter af digtet, men noget endeligt bevis for ophavet til paskvillen er ikke fundet.

50 Bakhtin, *Rabelais and his World* (Indiana University Press 1965), 151-152.

51 Engelsk hørte ikke til et af tidens lærde sprog, og dobbelttydigheden i ordet *lord* har derfor muligvis ikke været oplagt for alle læsere. Ordet findes dog i Moths ordbog og bruges af både Holberg og Lauremberg i *Fire Skjæmptedigte* fra 1652: ”Naar mand paa Engelsk’ en vil Ære, samme Stund/ Da tager de med hast en Lord i deris Mund./ Lord Gentelmen, lord Biskop, lord Prelat/ Lord Borgemester, lord Doctor, lord Advocat. Lord *hyr*, lord *dar*, Monsør, Monsør,/ Min Bug gjør vææ, naar jeg det hør.” (3. skæmptedig (udg. af J. Paludan, Kbh. 1889), 75).





Dog ieg er vel tilfreds og gandske lidet skiøtter  
 Om lyckens skiiden gunst, det Agter ieg saa stort  
 Vel at foragte kand ald Verdens skiit og Lort”.<sup>52</sup>

Digtet udspringer af en konkret social kontekst og uforløst patronatforhold, hvor digterjeget ligesom i *Een Særdeles Drøm* erfarer, at det sociale og økonomiske hierarki ikke nødvendigvis afspejler et moralsk hierarki. Den virkelige dyd knyttes til den, der ikke er noget i kraft af sin rigdom eller herkomst.<sup>53</sup> Når digterjeget konstaterer, at han foragter ”ald Verdens skiit og Lort”, er det derfor udtryk for en art stoisk vanitastanke, hvor verdslig rigdom og succes er forgængelige goder, der ikke lader sig forene med dyder som retfærdighed og gavmildhed.

### Paskvillens lærde dekorum

Paskvillen frembyder til trods for den kradse sprogbrug en række markører af, at forfatteren er en erfaren digter med kendskab til barokkens lærde dekorum.

1600- og 1700-tallets supplikker og hyldeste til lærde eller magtfulde mænd skrives ofte på aleksandriner, fordi dekorum fordrer, at et højt emne besynges i høj stil. Stina Hansson påpeger, at princippet om dekorum i barokken er et kritisk begreb, der spejler samfundshierarkiet og viser, om digteren behersker sin kunst.<sup>54</sup> *En Perfumeret Supplik* benytter ligeledes aleksandrineren og installerer et potentielt ophøjet emne for sin hyldest – den store herre. Men her har patronen ikke levet op til sin titel, og *lorden* er således blevet til lort. Digtet forholder sig dermed subversivt til supplikgenren, men der er ikke kun tale om en forvanskning af en højtidelig genre, men om en bevidst forvrængning af dekorum, der ikke blot parodierer hyldestdigtningen, men også samfundshierarkiet. Supplikken er helt åbenlyst ikke en hyldest af adelsmanden, men et groft personligt angreb. Titlen anfører ikke blot ironien – det parfumerede – men viser også, hvor tæt hyldest og forsmædelse ligger på hinanden:

”Een Perfumered Suppliqve giort  
 Til een Stoer Herre Lort.  
 Dattum Drechendorf Giort af Claus Klinchenscheiser  
 Imprimatur Bourgmaître  
 Rasmus Rasmusen.”<sup>55</sup>

Digterjeget undskylder spydigt, hvis ikke han formår at iscenesætte adelsmandens titel med korrekt dekorum, men konstaterer samtidig, ”[a]t hvad som er af stort det strax maa blive stort”, og skaber dermed en komisk effekt: Den store patron er også en tilsvarende stor lort. Derfor kan smædeversets aleksandriner forsvares retorisk: Patronen må ikke blot besynges, men også forsmædes i høj stil.

52 *En Perfumered Suppliqve*, vers 17-20 og 53-56.

53 *Ibid.*, vers 52.

54 Stina Hansson, ”Brölloplägrets skald och bårens”. *En studie i Lucidors tillfällesdiktning* (Göteborg 1975), 45-46.

55 Transkriberet fra KB, Collin 538, I, 4<sup>o</sup>, 706.





At digteren er bekendt med censur-systemets krav, ser vi også i titlen: Digtet er ligesom *Een Særdeles Drøm* forankret i tid og rum ved angivelsen af ”dattum Drechendorf” – altså en ubestemt dato i lortebý. Tilsyneladende er det borgmesteren i Lortebý, Rasmus Rasmusen, der har givet digtet sit imprimatur – dvs. tilladelse til trykken. Imidlertid har censuren aldrig ligget under nogen borgmesters myndighed, og da slet ikke under den fiktive Rasmus Rasmusen. Det er helt åbenlyst, at digtet aldrig ville kunne opnå et imprimatur, men dets insistens på formalia gør det absurd-komisk og tvinger samtidig læseren til at forholde sig til digtet som en fiktion. Fiktionen er en underholdende afledningsmanøvre, men ligesom i *Een Særdeles Drøm* er sløret let gennemskueligt.

### Nedrige, nedarvede klienter og æreløse, ærgerrige patroner

I digtet trasker ”Claus Klichenscheiser” rundt på gaden og bukker for hver en lort – eller lord – i byen. Der er altså allerede her markeret et skævt stands- og rangsforhold mellem lorten og digterjeget. Lorten står skildvagt ved ”Herrens Port” og afgør således digterjegets skæbne. Men her bliver referencen til Sankt Peter ironisk. Det er ikke blot vejen til Paradis, som Lorten bevogter. De kontinuerlige referencer til lort får helt uundgåeligt læseren til at tænke på en helt anden kropslig åbning: ”På det gemene skidt om jeg dig ret kan kende/ Så er du krøbet af en stor patrones ende”.<sup>56</sup> Digtet bevæger sig på flere planer fra det højeste til det laveste – fra himmerige til et kropsligt endepunkt, og fra lord til lort.

Digterjeget har gennem generationer stået i forhold til slægten og mener derfor, at ”du [dvs. patronen] mig skyldig er din Høye Gunst og Naade/ I fald du mindes ret, din fødsels Art og maade/ Din første Vugge blee, blev af *Suppliqver* giort/ Som ieg din Fader gaf min Naadige herr Lort”.<sup>57</sup> Han minder adelsmanden om, at ”din hr. Papa har stor credit til hove/ Og har forpligted sig på ærlig troe og love/ at vilde hjælpe mig, men ach han hjalp så lidt/ forlad [tilgiv] mig fromme lort, din faders ord er skidt”.<sup>58</sup> Digtet trækker her på hyldestdigtningens model *genus – institutio – actiones*. I digtet fremhæves patronens herkomst, privilegerede opvækst og gode forbindelser, men samtidig påstås det, at slægtens indflydelse entydigt bliver brugt til egennyttige formål. Det hædringsværdige transformeres derved til det dadelværdige. Klienten appellerer til patronens retfærdighedssans, medfølelse og godhed, men appellen er ledsaget af så grove angreb mod slægten, at det næppe er en reel supplik, hvor digterjeget regner med at opnå andet end at sværte patronens ry og rygte.

Hvor adelsmænd ofte hyldes for deres byrd, hyldes adelskvinder ifølge Stina Hansson ofte for deres skønhed.<sup>59</sup> Digteren fremhæver da også lortens mor i smædeverset, men ikke for hendes skønhed. Trods den adelige herkomst er hun grov og uden dannelse: Hun snakker for meget, prutter og har ikke lært de fine franske manerer: ”At være Fiin og falsk, ney Røven hun er god/ Og som ieg hører ret et

56 *En Perfumered Supplik*, vers 6-7.

57 *Ibid.*, vers 29-32.

58 *Ibid.*, vers 17-20.

59 Hansson, ”*Bröllopslägrets skald och bårens*”, 92-95.





ærlig sandru blod;/ Hun siger hvad hun veed saa at det Dunrer efter/ Og gjør saa hvad hun kand af alle sine Kræfter”.<sup>60</sup> Denne fremstilling går imod det kvindeideal, der opstod for adelens kvinder i løbet af 1600- og 1700-tallet, og som indebar en opvurdering af lutherske dyder som mildhed, venlighed, tysthed, stilfærdighed og lydighed.<sup>61</sup> Selvom smædeverset ikke er seksualiseret, understøtter det dog en negativ kropslig fiksering, hvor moderen overskrider sin kønsrolle og opfører sig mandhaftigt og uden selvbeherskelse. Den svenske litteraturforsker Annie Mattsson skriver, at kvinder meget sjældent angribes i svenske smædevers, fordi det ansås for uværdigt at forsmæde det ”svage køn”.<sup>62</sup> Retorikken i *En Perfumered Supplik* er altså skærpet. Digtet hævder, at de, der er finest af rang, ikke nødvendigvis har den fineste dannelse eller dyd.

Selvom et smædevers af denne art ikke har haft en politisk betydning for patronens konkrete rangmæssige status, så kan man alligevel anse det for en måde at protestere mod adelens position som den herskende klasse og sociale forrang. Ligesom i *En Særdeles Drøm* skabes en diskrepans mellem et rangmæssigt og et moralsk hierarki: Hvor digterjeget nok står under lorden, hvad angår social position, så er han hævet over ham moralsk.

Denne tanke får i digtet en strukturel metaforisk udformning: Hvor digtet hidtil har lavet en abstraktion fra lord til lort – fra høj til lav – laver digtet nu den modsatte bevægelse. Abstraktionen konkretiseres så at sige, idet lort bliver til lord. Der henvises nemlig til Svend Krag, som ved at besidde det lidet ærefulde hverv at stå for renovationen i København i starten af 1700-tallet var blevet udnævnt til assessor – en relativt ærefuld dommertitel.<sup>63</sup> Der er dog intet der tyder på, at digtet er skrevet til Svend Krag, men den omvendte analogi mellem lort og lord tjener et retorisk formål til at vise, at rangsamfundets hierarki ikke altid var, hvad det syntes: ”See da Velbyrdig Lort, hvor lort j disse dage/ Har til Assessor gjort een liden stackels *Krage* [dvs. Svend Krag]/ Som før sad hildet j sit *Papegøye* buur/ Og er nu blevet et Lort megtig *Creatuur*”.<sup>64</sup> Digtet påpeger dermed, at de, der fortjener det mindst, bliver ophøjet mest.

Digtet afsluttes med en bøn til patronen: ”hielp mig op af skarnet”, hvorved skidtet får endnu en metaforisk betydning, idet det henviser til digterjegets sociale og økonomiske situation. Digtet indlejrer samtidig en selvbevidsthed omkring litteraturens mulighed for at ophøje sit emne til *exemplum* for eftertiden: Hjælper patronen digteren, vil han udødeliggøre patronen i stedet for at begrave ham på en ”lit-

60 *En Perfumered Supplik*, vers 23-26.

61 Kekke Stadin, ”Stormaktskvinnor” i *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, red. Stellan Dahlgren m.fl. (Uppsala 1993), 187; Ann Öhrberg, *Vittra Fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare* (Uppsala 2001), 149; Lindqvist, *Dygdens förvandlingar*, 86.

62 Mattsson, *Kommediant och riksförädare*, 105.

63 At dette har vakt opsigt skyldes, at rakkerens eller natmandens hverv historisk blev betragtet som ”uærligt”, og natmanden blev ofte udstødt i lokalsamfundene. (Se Fredrik B. Wallem, ”Natmændene i Trondheim i det 18. Aarhundrede”, *Trondhjemia* (1924), 1-41.)

Selvom Krag givetvis ikke selv har udført arbejdet er han dog blevet forbundet hermed.

64 *En Perfumered Supplik*, vers 37-40.





terær mødding”. Digtningen kan gøre begge dele – enten tjene som instrument for berømmelse eller for bagvaskelse, sladder og rygter.

Den klassiske dydsforestilling, hvor hierarkisk position er et udtryk for dyd, afvises her som et blændværk, men der er samtidig hverken en særlig fremhævelse af det tilbagetrukne liv (det stoiske ideal) eller af en betingelsesløs accept af livsvilkåret (det lutherske ideal). Tværtimod er digteren netop utilfreds med sin standsmæssige position. De klassiske dyder som retfærdighed, ære, fornuft og selvbeherskelse fremhæves, men dermed afvises forestillingen om at ydre succes er lig med indre dyd.

### Skidt for lort – gensvar til paskvillanten

Selvom det er umuligt at måle den konkrete effekt af smædeverset, kan man konstatere, at det har været cirkuleret bredt og ikke har begrænset sig til en privat cirkulation (jf. note 49). At provokationen gjorde indtryk ses af den modpaskvil – *Skit for Lort* – der tager til genmæle over for paskvillanten, og som angiveligt er skrevet i ”Slugskids-mølle” og dateret ”den lortog Tyvende Drechseember”.<sup>65</sup> Modpaskviller var et almindeligt fænomen i 1600- og 1700-tallet, og lykkedes det at skrive en vellykket modpaskvil, kunne man være heldig at vende den negative diskurs væk fra sig selv eller sin patron. *Skit for Lort* kom dog ikke til at cirkulere sammen med *En Perfumered Supplique* og blev heller ikke nær så populær – givetvis fordi den trods originalens plathed synes at kamme over i et ubehersket og endeløst angreb – selv for tidens smag. Når det flyder bedst lyder det således: ”Du Lumpen Lorte Pog og Skidne ære-skiender,/ Man af Dit fæle Skrig Din skidne Syge kiender,/ At det gaaer af Din Mund; saa snart som af Din Røv,/ Du skal det æde om, som Qvæg der tygger Drøv.”<sup>66</sup> Paskvillen viser endvidere, at det ikke kun er beåndede poeter, der kaster sig ud i skjaldrekunsten: Også folk med et mere beskedent kunstnerisk talent træder i 1600- og især 1700-tallet frem med poetiske prøver og sociale kommentarer.

### Paskvillen som diskursivt virkemiddel

*En Perfumered Supplik* viser, at adelens hierarkiske position som dominerende og kulturelt ophøjet stand var et uomtvistelig faktum i det enevældige samfund. Men samtidig tydeliggør opblomstringen af paskvillerne og smædeversene mod slutningen af 1600-tallet, at dette fundament kunne angribes.<sup>67</sup>

Smædeversene i 1700-tallets Danmark medførte ikke – ligesom de heller ikke gjorde det andre steder – en revolution eller et oprør mod den herskende stand eller mod enevælden.<sup>68</sup> Hverken Worms eller Nordrups smædevers rummer en opfordring til at omstyrte enevælden. De opponerer derimod mod den herskende classes manglende moral og evne til at leve op til deres forbilledlige status. Patronatinstitu-

65 Modpaskvillen findes i KB, NKS 487, in folio, 320.

66 KB, NKS 487, in folio, vers 1-4.

67 Wad, ”Paskviller”, 392.

68 Se herom Darnton, *The forbidden best-sellers*, særligt del III: ”Do Books Cause Revolutions?”, 169ff. Darnton besvarer spørgsmålet negativt, 208.





tionen blev i de analyserede smædevers kritiseret som korrumperende for samfundets generelle dyd. De mange små angreb mod adelen, de gejstlige og embedsstanden skabte en alternativ diskurs til den panegyriske og modarbejdede den trykte litteraturs fremstilling af den herskende klasse som per definition dydig. Smædeversene italesatte gejstlighedens og embedsstandens moralske overlegenhed som et blændværk og medvirkede til at udfordre tanken om adelens eller de øverste gejstliges forrang for borgerskabet eller præstestanden, selvom krav om politisk medindflydelse endnu ikke blev artikuleret.





## Litteraturliste

- Appel, C. *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*. København, 2001.
- Appel, Charlotte og Morten Fink-Jensen. *Når det regner på præsten*. Forlaget Hovedland, 2009.
- Bellany, Alastair. "Libels in Action: Ritual, Subversion and the English Literary Underground, 1603-1642", i *The Politics of the Excluded, c. 1500-1800*, red. Tim Harris. Palgrave, 2001.
- Cicero. *De inventione*. Harvard University Press, 1960.
- Cogswell, Thomas. "Underground Verse and the Transformation of Early Stuart Political Culture", i *Cultural Politics in Early Modern England. Essays presented to David Underdown*, red. Susan. D. Asmussen og Mark A. Kishlansky. Manchester University Press, 1995.
- Croft, Pauline. "The Reputation of Robert Cecil: Libels, Political Opinion and Popular Awareness," *Transactions of the Royal Historical Society* (1991).
- Darnton, Robert. *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*. New York, 1996.
- Englund, Peter. *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhälle under stormaktstiden*. Stockholm, Uppsala, 1989.
- Hansson, Stina. "Brölloplägrats skald och bärens". *En studie i Lucidors tillfällesdiktning*. Göteborg, 1975.
- Horstbøll, Henrik. "Trykkefrihedens bogtrykkere og skribenter 1770-1773." *Grafana*, 2001.
- Horstbøll, Henrik. "Bolle Willum Luxdorps samling af trykkefrihedens skrifter 1770-1773", *Fund og Forskning i det Kongelige Biblioteks samlinger* (2005).
- Johannesson, Kurt. *Retorik eller konsten att övertyga*. Norstedts, 1998.
- Jouhaud, Christian. *Mazarinades: la Fronde des mots*. Paris, 1985.
- Knust, Jennifer Wright. *Abandoned to Lust: Sexual Slander and Ancient Christianity*. Columbia University Press, 2006.
- Lindqvist, Janne. *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfallestryck till handelmän före 1780*. Uppsala, 2002.
- Linton, Marissa. *The Politics of Virtue in Enlightenment France*. Palgrave, 2001.
- Marotti, Arthur F. *Manuscript, Print, and the English Renaissance Lyric*. London, Cornell University Press, 1995.
- Mauser, Wolfram. *Dichtung, Religion und Gesellschaft im 17 Jahrhundert. Die 'Sonnete' des Andreas Gryphius*. München, 1976.
- Nielsen, Oluf. *Kjøbenhavns Diplomatarium*. København, 1887, VIII, 402.
- Pedersen, Johannes. *Fra Brydningen mellem Orthodoxi og Pietisme. I. Københavns Kirkeliv 1704-1712*. København, 1945.
- Sennefelt, Karin. "Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smådeskrifter." *Scandia* 73:1, (2008).
- Simonsen, Niels. *Verdslig barok. En antologi 1667-1756*. Borgen (u.å. (1982)).
- Sønderholm, Erik. *Jacob Worms skrifter, I-III*. Munksgaard, 1971.
- Sørensen, Peer E. "Den utrykkelige litteratur" i *Dansk Litteraturhistorie* bind 3, red. Hougaard m.fl. København, 1984.
- Wad, G.L. *Fra Fyens Fortid*, bind II. København, 1916.
- Wallem, F.B. "Natmændene i Trondheim i det 18. Aarhundrede", *Trondhemiana*, 1924.
- Werlauff, E.C. *Holbergiana*. København, 1855.
- Öhrberg, A. *Vittra Fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*. Uppsala, 2001.

